

I. ve II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu

Bildiri Kitabı

03-04 Kasım 2015
İstanbul

Proceedings of the I. and II.
International Symposium of
Lexicography

03-04 November 2015
Istanbul

Hazırlayan / Edited By
Hayati DEVELİ - Mehmet GÜRLEK

3. Cilt / Volume 3

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR DAİRE BAŞKANLIĞI
KÜLTÜREL ETKİNLİKLER MÜDÜRLÜĞÜ

Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu Bildiri Kitabı

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Adına Sahibi
Kültür Daire Başkanı
Abdurrahman ŞEN

Genel Yayın Yönetmeni
Şevket DEMİRKAYA

Yayın Koordinatörü
Murat ARSLAN

Program Koordinatörü
Mustafa MERİÇ

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Yard. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK

Editörler
Yard. Doç. Dr. Ahmet İSPARTA
Yard. Doç. Dr. Mehmet AYGÜNEŞ
Yard. Doç. Dr. Ahmet N. ÇİÇEKLER
Okt. Dr. Serpil TUNCER
Araş. Gör. Didem AKYILDIZ AY
Araş. Gör. Fatma ÖZKAN KURT
Ferudun AY

Grafik Tasarım
Ferhat ACAR

Baskı - Cilt
???

Baskı Tarihi
Nisan 2016-İstanbul

Organizasyon
Kültür A.Ş.

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü
19 Mayıs Mah. Aytekin Kotil Cad. İBB Ek Hizmet Binası No:8/A Kat:6 Şişli/İstanbul - 02123126300

Bilimsel Danışma Kurulu/Scientific Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet BURAN Fırat Üniversitesi	Prof. Dr. Cem BOZŞAHİN Orta Doğu Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ceval KAYA Ardahan Üniversitesi	Prof. Dr. Doğan GÜNAY Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr. Engin YILMAZ Sakarya Üniversitesi	Prof. Dr. Erdoğan BOZ Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Erica H. GILSON Princeton University	Prof. Dr. Eva Agnes CSATO- JOHANSONN Uppsala University
Prof. Dr. Gülden SAĞOL- YÜKSEKKAYA Kırgızistan Türkiye-Manas Üniversitesi	Prof. Dr. Gürer GÜRSEVİN Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Gürkan DOĞAN Ardahan Üniversitesi	Prof. Dr. Halil İbrahim USTA Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Işıl ULUÇAM- WEGMANN Duisburg-Essen Universitat	Prof. Dr. Leyla UZUN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mesut ŞEN Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa AKSAN Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALİN Türk Dil Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Murat DEMİRKAN Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Nadir Engin UZUN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Anaïd Donabédian INALCO (Institut National des Langues et Civilisations Orientales)	Prof. Dr. Sven TARP Aarhus University, Danimarka
Doç. Dr. Nadir İLHAN Ahi Evran Üniversitesi	Doç. Dr. Pasa YAVUZARSLAN Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Selim YILMAZ Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Sumru ÖZSOY Boğaziçi Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN Hacettepe Üniversitesi	Prof. Dr. Yeşim AKSAN Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Burcu İlkay KARAMAN Dokuz Eylül Üniversitesi	

SEMPOZYUM DÜZENLEME KOMİTESİ

(*Organizing Committee*)

Prof. Dr. Hayati DEVELİ

İstanbul Üniversitesi Dilbilimi Bölümü

Yard. Doç. Dr. Ahmet ISPARTA

İstanbul Üniversitesi Dilbilimi Bölümü

Yard. Doç. Dr. Mehmet AYGÜNEŞ

İstanbul Üniversitesi Dilbilimi Bölümü

Yard. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK

İstanbul Üniversitesi Dilbilimi Bölümü

Araş. Gör. Dr. Ahmet Naim ÇİÇEKLER

İstanbul Üniversitesi Dilbilimi Bölümü

Araş. Gör. Didem AKYILDIZ AY

İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Araş. Gör. Fatma ÖZKAN KURT

İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Araş. Gör. Pınar KARAKILÇIK

İstanbul Üniversitesi Dilbilimi Bölümü

II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu, *İstanbul Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi Dil Merkezi, Yunus Emre Enstitüsü* ve *İstanbul Büyükşehir Belediyesi*'nin katkılarıyla gerçekleştirilmiştir.

II. International Symposium of Lexicography is realized with the contribution of *Istanbul University, Istanbul University Language Center, Yunus Emre Institute, and Istanbul Metropolitan Municipality*.

İstanbul Üniversitesi

Istanbul University

Edebiyat Fakültesi

Faculty of Letters

Dilbilimi Bölümü

Department of Linguistics

Ordu Cad. no:196, 34459 Laleli/İstanbul TÜRKİYE

Tel:/Phone: +90 (212) 455 57 00/15961 **Belgeç/Fax:** +90 (212) 511 43 71

e-mail: sozluksempozyumu@gmail.com

http://sozluksempozyumu.istanbul.edu.tr/

İstanbul 2015

İçindekiler

Takdim	9
Sunuş	11
Türkçe Sözlük Çalışmalarına Katkılar	13
Türk Sözlükbiliminin Temel Sorunları	21
Türk Sözlükçülüğündeki Aksaklıklar ve Bu Alanda Atılabilecek Adımlar	31
Türkçe Sözlükte Eşdizimli Ögeler	61
Kırgızca ve Arapça Eşdizimsel İfadelerin Eşdizimli Sözlük Bağlamında İncelenmesi	75
Sözlükte “Madde” ile İlgili Terimlerin Tanımı ve Türkçe Karşılıkları Üzerine	95
Sözlükselleşme	109
Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri)	119
Sözlük Tanımlamalarında Kavramlar Arası İlişkilendirmede Görev Alan Sözcükler (Fiilimsiler)	137
Söz Varlığı Ölçütleri Ekseninde Yapılanan Türk Halk Müziği Fonetik Notasyon Sistemi Sözlük Veritabanı/Thmfns Szv: Urfa Yöresi Örnekleme	167
Güncel Türkçe Sözlüklerde Akrabalık Adlarının Tanımı: Kızkardeş Örneği	201
İstem Sözlükleri ve Türkçe	209
Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Kökten Türeme Yoluyla Oluşan Anlam Genişlemeleri	235

Skopos Kuramı ve Sözlükbilim	249
Sözlüklerde Anlam ve Tanım	257
Çokanlamlı Sözlükbirimler Üzerine Bir Değerlendirme	271
Genel Türkçe Sözlüklerde Tanımlama Sorunu: Süt Örneği	283
“Nar ağacı, ‘Nar’sız olur mu?”	303
Türkçe Sözlüklerde Meyve Adlarının Anlamlandırılması	303
“Catchword” Terimi Üzerine (Anlamı, Kullanım Biçimleri ve Türkçe Karşılığı)	329

TAKDİM

Sözlükler bir dilin sözcük varlığını bizlere sunan ve sözcüklerin anlamlarına bakmak için başvurduğumuz referans kitaplarıdır. Türkçenin bilinen ilk sözlüğü olan Divânu Lugâti't-Türk adlı eserden günümüze kadar çok geniş bir sahada çok sayıda sözlük kaleme alınmıştır. Bu tarihsel sözlükler Türk sözlükbilimi geleneğinin ne kadar köklü olduğunu göstermektedir.

XXI. yüzyılda fen ve sosyal bilimler alanındaki baş döndürücü gelişmelerden sözlükbilimi de payına düşeni almıştır. Peki, dünya ile karşılaştırıldığında Türk sözlükbiliminin bu yüzyıldaki gelişimi nasıldır? Özellikle bilişim teknolojilerindeki gelişmeler bu alanı nasıl etkilemektedir?

II. Uluslararası Sözlükbilimi Sempozyumu da yukarıdaki soruları esas alarak, yurtiçi ve yurtdışından yoğun bir katılımıla “elektronik sözlükler” teması ile 3-4 Kasım 2016 tarihinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü koordinatörlüğünde İstanbul’da gerçekleşmiştir. Kısa bir süre içerisinde sunulan bildiriler İstanbul Büyükşehir Belediyesi himayesinde basılmıştır. Bilimsel ve kültürel faaliyetlerde akademi dünyasının her zaman yanında olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi böylesine önemli bir organizasyonun paydaş kurumunu olmaktan mutluluk duymaktadır.

Bu sempozyumun gerçekleşmesinde emeği geçenlere, bilimsel birikimlerini paylaşarak alanındaki en kapsamlı ilk bildiri kitabını ortaya çıkmasına vesile olan akademisyenlere çok teşekkür ediyorum. Umut ediyorum ki bu sempozyum artan ilgi ve kalite ile kurumsallaşacak ve Türk sözlükbiliminin gelişmesinde önemli bir gelenek oluşturacaktır.

Dr. Kadir Topbaş
İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı

SUNUŞ

Birincisi 2014 yılında Sakarya Üniversitesi'nin ev sahipliğinde yapılan Sözlük Bilimi Sempozyumunun ikincisi 3-4 Kasım 2015 tarihlerinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde düzenlendi. Yurtiçi ve yurtdışından çok değerli bilim insanlarını bir araya getiren II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumunun teması "Elektronik Sözlükler" olarak belirlendi. Danimarka Aarhus Üniversitesinden Prof. Dr. Sven Tarp ve İstanbul Teknik Üniversitesi'nden Yard. Doç. Dr. Gülşen Cabirođlu davetli konuşmacı olarak katıldı. Bu bildiri kitabında I. ve II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumunda sunulan bildiriye yer verilmiştir.

II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumunun gerçekleşmesinde maddi desteklerini esirgemeyen İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Daire Başkanlığı **Kültürel Etkinlikler Müdürlüğü**'ne; Yunus Emre Enstitüsü'ne; İstanbul Üniversitesi Rektörümüz Prof. Dr. Mahmut Ak'a, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Mustafa Özkan'a; sempozyum düzenleme ve bilim kurulu üyelerine; **İstanbul Üniversitesi** Edebiyat Fakültesi Dilbilimi Bölümü 4. Sınıf öğrencilerinden Kardelen Turap, Can Yavruođlu, Şebnem Alpmen, Fırat Şahin, Hüma Kaya, Albert Bağdasaroğlu, Cansu Ekeren, Bengi Odabaş, Seda Burnaz, Şeyda Erdemli'ye; bildirilerin kitap haline getirilmesinde uzun ve yorucu editoryal çalışmaları titizlikle yürüten Araş. Gör. Didem Akyıldız Ay'a ve karşılaştığımız her güçlüğü aşmamızda büyük çaba sarfeden Yard. Doç. Dr. Mehmet Aygüneş'e teşekkür ediyoruz.

Bu vesile ile Türk Sözlükçülüğünün gelişmesine katkı sağlayan **âlimleri** ve onların kıymetli eserlerini minnetle ve şükranla yâd ediyoruz.

Yard. Doç. Dr. Mehmet GÜRLEK
Sempozyum Sekreteri

Prof. Dr. Hayati DEVELİ
Düzenleme Kurulu Başkanı

SÖZLÜK TANIMLAMALARINDA KAVRAMLAR ARASI İLİŞKİLENDİRMEDE GÖREV ALAN SÖZCÜKLER (FİLİMSİLER)

A STUDY ON THE WORDS THAT PROVIDE THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE CONCEPTS IN THE DEFINITIONS (VERBALS)

Bayram ÇETİNKAYA

Afyon Kocatepe Üni./Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü bcetinkaya@aku.edu.tr

Özet

Sözlüklerde sözcüklerin tanımlarına baktığımızda genel olarak sözcüğün karşıladığı kavramın içinde bulunduğu bir tür ismi ile bu tür içerisinde kendisini diğerlerinden farklı kılan özelliği/özellikleri karşılayan sözcükten/ sözcüklerden yararlandığını görürüz (Hartmann ve James 2002, s. 36). Bunun yanında yakın anlamlı, karşıt anlamlı bir sözcükten yararlanılarak, kullanım yeri, amacı belirtilerek, belirli bir grup, sıra, mekan; zaman çizgisi içerisinde yer alan kavramlarla ilişkilendirilerek; bileşenlerinden, yapıma aşamalarından yararlanılarak, örnek vererek yapılan tanımlamaları da görmek mümkündür.

Bu çalışmamızda sözlük maddesinin tanımı yapılırken kavramlar arasında nasıl bir ilişki kurulduğu kurulan ilişki sonucu oluşturulan dizimde bu ilişkinin hangi sözcüklerle (filimsilerle) sağlandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun için sınırlandırılmış sözlükler arasında yer alan yedi adet okul sözlüğünün tanım bölümlerinden bir derlem oluşturulmuş ve bu derlem içerisinde kavramlar arası ilişkilendirmede görev almış sıklığı yüksek filimsiler tespit edilmiştir.

***Anahtar Sözcükler:** ilişkilendirici sözcükler, tanım, anlamsal ilişkiler, dizisel ilişki, dizimsel ilişki.*

Abstract

When we look at the dictionary definition of the word it is usually seen that the definition consists of a name of the class and words describing the features that differ from other members in this class (Hartmann ve James 2002,36). Additionally a definiendum is also described by using synonyms and antonyms, by giving place where it is used and goal of use, by relating other concepts in the same group, string; by making use of it's components and formation steps; by giving examples, etc.

In this study, we examined how the relationship was established between concepts while defining the lexical items and which verbals were used for establishing these relations in the dictionaries. So a corpus that consists of seven dictionaries' definitions was made. In these corpus we determined verbals that provide the relationships between the concepts.

Keywords: *linking words, definition, semantic relations, paradigmatic relation, syntagmatic relation.*

1. Giriş

1.1. Kavram Nedir?

Bir nesnenin veya düşüncenin zihindeki soyut ve genel tasarımı, mefhum, fehva, konsept, nosyon" (TDK, *Türkçe Sözlük*, 2011) şeklinde tanımlanan *kavram*, insanın doğduğu andan itibaren edinmeye başladığı bir olgudur.

İnsanın dış dünyayı zihinselleştirmesine yarayan kavramlar, kişinin yetiştiği çevreye, birikimlerine ve ruhsal yapısına göre bireyden bireye farklılık göstermekle birlikte aynı dil birliği içindeki insanlarda aşağı yukarı belli bir niteliğe sahiptir (Aksan, 1999,42).

Kavramları öğrenme aşamasında, kişinin sahip olduğu kavram yeterliliği, zihinselleştirme sürecinde önemli rol oynar. Yeni öğrenilecek kavramların mevcut kavramlarla olan farklılıkları, benzerlikleri, ilişki veya ilişkisizlikleri, öğrenmeyi daha anlamlı kılacaktır.

Göstergelerin gösterilen yanı olan kavramlar (Aksan, 1999,41), insan zihninde birbirleriyle ilişki içerisinde. Bu ilişki, kavramların alt anlam, üst

anlam ilişkilerini belirlediği gibi kavramların sınırlarını da çizmektedir. Dildeki unsurların dizisel boyutta (paradigmatic) olan ilişkilerini, diğer unsurla olan yakınlıklarını ve uzaklıklarını, dili kullananların kodlama ve kod çözme aşamalarında görmek mümkündür.

1.2. Sözlüklerde Tanımlama Çeşitleri

Sözlükler, toplumun belleği, dildeki kavramların anlamsal değerlerini ortaya koyabilmede önemli bir kaynak olarak görülür (Günay, 2007,33). Sözlüklerdeki tanımlamalar, dildeki unsurların birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koymada önem arz eder. Sözlüklerin sınırlandırılmış olup olmamasına göre kurulan bu ilişkiler farklılık arz edebilir. Sınırlandırılmamış sözlüklerde tanımlar, sözcüğün kavram boyutunu, diğer kavramlarla olan ilişkilerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyabilirken sınırlandırılmış sözlükler, daha sınırlı bir ilişkiyi gözler önüne sermektedir.

Sözlüklerde sözcüklerin tanımlarına baktığımızda genel olarak sözcüğün karşıladığı kavramın içinde bulunduğu bir tür ismi ile bu tür içerisinde kendisini diğerlerinden farklı kılan özelliği/özellikleri karşılayan sözcükten/ sözcüklerden yararlanılmaktadır.

karafatma: *Kın kanatlılardan, böcek, kurt ve sümüklü böceklerle beslenen,*
 1 2
tarıma yararlı, parlak siyah renkli bir böcek (TDK, Türkçe Sözlük)
 3 4

Sözlük maddelerinin tanımlamalarında sözcüğün karşıladığı kavramın kaplam-çilem, bileşenler, zıt/yakın anlamlılık gibi yönlerden başka kavramlarla olan ilişkisi kavramın kendisine, sözlük yazarına, sözlük kullanıcılarına, sözlüğün yayımlanacağı şekle/ortama göre değişiklik arz edebilmektedir.

Bazı sözlük yazarları ele aldığı sözlük maddesini birden fazla kavramla olan birden fazla ilişkiyi esas alarak tanımlayabilirken bazı sözlük yazarları öne çıkan bir kavramla ilişkisini esas alarak tanımını yapabilmektedir. Kavramlar arası ilişkiyi sağlarken ilişkinin boyutunu belirten ifadeler hem kavramlar arasındaki yakınlığı ifade etmekte hem de kavramlar arası farklılığı ortaya koymaktadır.

2. Yöntem

Tanımlamalarda kavramlar arasında kurulan ilişkilendirme mantığını somutlaştıran sözcükler üzerinde durulacak olan bu çalışmada, ad soylu sözcük maddelerinin tanımlarına yoğunlaşılacaktır. Ayrıca çalışmamız, iki kavram arasında mantıksal ilişkilendirme sağlayan sözcüklerden, sıklık yönünden ön plana çıkan fiilimsilerle sınırlandırılmıştır.

Kavramsal ilişkileri sağlayan bu fiilimsiler belirlenirken 7 ilköğretim sözlüğünden oluşan bir derlem esas alınmıştır:

İlköğretim Okulları İçin Çağdaş Türkçe Sözlük, İnkılap Kitabevi (İNKILAP).

İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük, TDK Yayınları (TDK).

İlköğretim Türkçe Sözlük, Altın Kitaplar Yayınevi (ALTIN).

İlköğretim Türkçe Sözlük, Arkadaş Yayınevi (ARKADAŞ).

İlköğretim Türkçe Sözlük, Bilgi Yayınevi (BİLGİ).

İlköğretim Türkçe Sözlük, Damla Yayınevi (DAMLA).

İlköğretim Türkçe Sözlük, Zambak Yayınları (ZAMBAK).

3. Bulgular

Sözlükler arasında gerek tanımlanan sözlük maddelerinin belirlenmesiyle ilgili gerekse tanımlamalar ile ilgili farklılıklar görülebilmektedir. Hedef kitlenin sınırlandırıldığı ve araştırmamızda da esas aldığımız okul sözlüklerinde bu farklılıklar diğer sözlüklere göre daha azdır.

İncelediğimiz sözlüklerin tanımlamalarında sözlük hazırlayıcılarının, benzer yaklaşım sergiledikleri; tanımlanan sözlük maddesinin ilişkili olduğu kavramların seçiminde birbirleriyle yakınlık gösterdikleri tespit edilmiştir. Tanımlamalarda dikkat çeken farklılıkları ise 3 başlık altında toplayabiliriz:

- Tanımlanan kavramın ilave farklı yön/yönlerinin belirtilmesi/belirtilmemesinden kaynaklanan farklılıklar:

balıkçıl Balıkla beslenen bir kuş çeşidi (ZAMBAK)

balıkçıl Su kenarlarında yaşayarak balıkla geçinen büyük bir kuş cinsi (BİLGİ)

balıkçıl 2. Boynu, gagası ve bacakları uzun, su kıyılarında yaşayan, balık yiyerek beslenen büyük bir kuş (TDK)

- Tanımlamaların değişik söz dizimsel yapılarda kurgulanmasından kaynaklanan farklılıklar:

pusula (I) Üzerinde kuzey-güney doğrultusunu gösteren *bir mıknatıs iğnesi bulunan* ve yön tespit etmek için kullanılan kadranlı araç. (TDK)

pusula (I) üzerinde kuzey güney doğrultusunu gösteren *mıknatıslı iğne bulunan* kadran, araç, yön belirteci. (ZAMBAK)

- Tanımlamalarda kullanılacak sözcüklerin seçiminden kaynaklanan farklılıklar:

kasket Önü siperli başlık (ZAMBAK)

kasket Önü siperli şapka (BİLGİ)

Tanımlanan sözlük maddesinin karşıladığı kavramın içinde bulunduğu türün diğer üyelerinden ayrılan yönleri belirtilirken yararlanılan kavramlar arasında kurulan ilişki, sözlükler arasında benzerlik gösteren yönler olarak karşımıza çıkmaktadır. İlişkilendirmede kullanılan sözcükler bu yönü somut olarak bize göstermektedir. Kavramlar arasındaki sözcükler aynı zamanda insan zihninde belirli varlıkların hangi varlıklarla nasıl bir ilişki ağı içerisinde olduklarını da ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

İncelediğimiz sözlüklerde ad soylu sözlük maddelerinin tanımlamalarında kavramlar arasında ilişki kurmada görev alan sözcüklerin, daha çok fiilimsilerden oluştuğu tespit edilmiştir:

ayrıl-	çık-	göster -	meydana getir-	sat-	yara-
bakıl -	ortaya çık-	hareket et-	ol-, olma-	satıl-	yaşa -
belirt-	çıkart-	hazırlan-	var ol-	sür-	yer al-
benze-	çıkartıl-	içine al-	oluş-	taşı -	yetiştir -
beslen-	davran-	işlet-	oluştur-	uğraş -	yetiştiril-
bırakıl-	elde edil-	konul-	otur-	veril-	yol aç-
bulun-	gel-	kullanıl-	pişiril-	yap-	yönet-
çalın-	getiril -	kurul-	sağla-	görev yap-	
çalış-	görül-	meydana gel-	saklan-	yapıl-	

Genel olarak sıfat-fiil olarak karşımıza çıkan bu fiilimsiler, kurdukları anlamsal ilişkiler göz önünde bulundurularak aşağıdaki şekilde belirlenmiştir.

3.1. ayrıl-

İncelediğimiz sözlüklerin tanımlarında, kavramlar arası ilişkilendirmede daha çok “tahsis etmek” anlamında kullanıldığı görülmüştür. Bu kullanımlarında amaç/hedef ve varlık (etkilenen) ilişkilendirmesi sağlanmaktadır.

ödenek Bir iş için *ayrılan* para (ARKADAŞ)

tava 4. Fide yetiştirmek için *ayrılmış* toprak bölümü (ZAMBAK)

kulvar Yarışlarda her yarışçıya *ayrılan* şerit (BİLGİ)

3.2. bakıl-

İlgi ve yardıma muhtaç varlıklara hizmet verilen yerleri karşılayan sözcüklerin tanımlanmasında yararlanılmıştır. Varlık (Etkilenen) – mekan ilişkilendirmesi şeklinde gerçekleşen dizimlere şu örnekleri verebiliriz:

bakımevi 1. Hastalara veya ihtiyarlara *bakılan* yer. (ZAMBAK)

sanatoryum Özellikle veremli hastaların *bakıldığı* sağlık yurdu. (BİLGİ)

kreş Küçük çocukların gündüzleri *bakıldığı* yer. (DAMLA)

3.3. belirt-

Belirli bir iş veya konu ile bunu yansıtan, karşılayan, temsil eden varlık (araç) arasındaki ilişkilendirmeyi sağlamaktadır.

bono ... belirli bir paranın belirli bir kimseye ödeneceğini *belirten* senet (BİLGİ)

takvim Bir yılın aylarını, günlerini *belirten* çizelge, gün bilgisi (ARKADAŞ)

bu 2. En yakındaki varlığı *belirten* zamir (İNKILAP)

3.4. benze-

Sözlüklerde, bazı varlıkların benzerliklerinden yararlanılarak tanımlamalar yapıldığını görmek mümkündür. İncelediğimiz sözlüklerde, özellikle görünüş benzerliği göz önünde bulundurularak, kavramlar arası ilişkilendirmelerin yapıldığı görülmüştür:

viyola Kemana *benzeyen*, ondan küçük bir çalgı (ZAMBAK)

tekir 2. Barbunya balığına *benzeyen* bir balık (TDK)

mamut ...file *benzer* bir yaratık (BİLGİ)

3.5. beslen-

Özellikle hayvanlarla ilgili sözlük maddelerinin tanımlarında, varlığın temel gereksinimlerinde öne çıkan yiyecek isimleri ile tanımlanan varlığın tür ismi arasında *beslen-* fiilini görmekteyiz. Varlık (tüketilen-besin) – kılıcı (tüketen) ilişkilendirmelerine şu örnekleri verebiliriz.

etçil Etle *beslenen*; etobur. (DAMLA)

doğan ... küçük kuşlarla *beslenen*...bir kuş (ARKADAŞ)

porsukot ve etle *beslenen*, pis kokulu bir hayvan (İNKILAP)

3.6. bırakıl-

Mekanla ilişkilendirilerek yapılan tanımlarda gördüğümüz bir diğer sözcük de, *bırakıl-* fiilidir.

a) Varlık (konumlanan) – mekan ilişkilendirmesi

vestiyer 1. Şapka veya giyecek eşya *bırakılan* yer. (ZAMBAK)

otopark Motorlu taşıtların belli sürelerde *bırakıldığı* yer (ALTIN)

b) Mekan – varlık (konumlanan) ilişkilendirmesi

perçem Alında *bırakılan* saç tutamı, kâkül (BİLGİ)

marj 2. Yazılmış veya basılmış bir kâğıdın kenarında *bırakılmış* boşluk (ZAMBAK)

3.7. bulun-

Tanımlamalarda “bir yerde, bir durumda olmak” anlamında, kavramlar arası ilişkilendirmede sıkça kullanıldığı görülmüştür.

a) Mekan / durum - varlık (konumlanan) ilişkilendirmesi

vitamin ...taze besinlerde *bulunan* birtakım organik maddelerin.. (ZAMBAK)

karbon Tabiatta maden kömürü, elmas, linyit, grafit gibi durumlarda *bulunan* bir eleman (BİLGİ)

b) Varlık (/parça) – sahiplenici (/bütün) ilişkilendirmesi

güngörmüş 2. Birçok hayat deneyimi *bulunan* (kimse). (TDK)

akıl hastası Akılca hastalığı *bulunan* kimse (İNKILAP)

kırkayak ...her halkasında iki çift bacağı *bulunan* uzun vücutlu bir hayvan cinsi (ZAMBAK)

3.8. çalın-

Müzik aletlerinin tanımlamalarında görülen *çalın-* fiili, genel olarak çalgının ses çıkarması için gerekli alet veya hareket ile tanımlanan müzik aletinin (etkilenen) içinde yer aldığı tür arasında ilişkilendirmeyi sağlama görevinde kullanılmaktadır.

keman 1. ..., yayla *çalınan* bir çalgı (ALTIN)

nakkare Değnekle vurularak *çalınan* bir tür davul (BİLGİ)

borazan Üfleyerek *çalınan* bir tür çalgı (TDK)

3.9. çalış-

İncelediğimiz sözlüklerde daha çok bir amaç ve bu amaç için uğraş veren varlık arasında ilişkilendirmeyi sağlamak için kullanılan *çalış-* fiili, mekan – işleyici / yapıcı, tüketilen – tüketen, yapıcı – mekan gibi ilişkilerde de kendini göstermektedir.

a) Amaç – kılıcı ilişkilendirmesi

ajan 1. Bir devlet veya kuruluşun gizli amaçları için *çalışan* kimse, casus (TDK)

rakip 1. ... birinden üstün olmaya *çalışan* kimse, yarışçı. (ZAMBAK)

soytarı ... halkı güldürüp eğlendirmeye *çalışan* kimse (ALTIN)

işçi Ücretle *çalışan* kimse. (BİLGİ)

b) Mekan – kılıcı ilişkilendirmesi

bürokrat 1. Devlet kurumlarında *çalışan* üst düzey yönetici. (ZAMBAK)

sendikacı ...sendikada *çalışan* kimse (İNKILAP)

gemici ... gemilerde *çalışan* kimse (ARKADAŞ)

c) Varlık (tüketilen) – kılıcı (tüketen) ilişkilendirmesi

lokomotif ...çeşitli yakıt yada elektrikle *çalışan* makine. (İNKILAP)

lüks 4. Petrolle veya sıvı gazla *çalışan* bir tür aydınlatma aracı, lüks lambası. (ZAMBAK)

fırın 3. Elektrik, tüp gaz veya doğal gazla *çalışan* ...araç. (TDK)

ç) Kılıcı - mekan ilişkilendirmesi

stüdyo 3) Fotoğrafçıların *çalıştığı* yer. (ALTIN)

dükkan küçük zanaat sahiplerinin *çalıştığı* yer. (TDK)

atölye is. ... işçi ve ustaların *çalıştığı* yer (DAMLA)

3.10. çık-

çık- fiilinin, tanımlarda *çıkan* ve *çıktığı* biçimlerinde, kavramsal ilişkilendirmeyi sağladığı görülmüştür.

a) Varlık– mekan (/kaynak) ilişkilendirmesi

kaynak 1. Bir suyun *çıktığı* yer, pınar, memba, göz. (TDK)

kaynak 2) Bir şeyin ilk *çıktığı* yer. (BİLGİ)

b) Kaynak – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

metan Çürüyen maddelerden *çıkan* renksiz, zehirli bir gaz (BİLGİ)

niyet 2. ... kimi şekerlerden *çıkan* fal kâğıdı (ARKADAŞ)

c) Tarz – varlık (ürün/nesne) ilişkilendirmesi

dergi ...belirli aralıklarla *çıkan* süreli yayın, mecmua (TDK)

ç) Sebep - varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

tıngır 1. Metallerin çarpışmasıyla *çıkan* ses (İNKILAP)

çınçın maden eşyaya vurulunca *çıkan* sese benzer ses (ARKADAŞ)

3.11. ortaya çık-

Belirli bir mekanda/zamanda veya belirli sebepler sonucunda kendini gösteren, oluşan varlık, durum, olayların tanımlanmasında kullanıldığı tespit edilmiştir. Özellikle hastalık ile ilgili sözcüklerinin tanımlanmasında dikkat çekmektedir.

a) Sebep - varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

çözelti Çözülme sonucu *ortaya çıkan* madde. (ZAMBAK)

siroz Karaciğerin büyümesi veya körelmesi sonucu *ortaya çıkan* hasta-

lık (ALTIN)

b) Mekan – varlık (ürün/ nesne) ilişkilendirmesi

dolama 2. Parmak çevresinde *ortaya çıkan* ağrı verici bir iltihap (ZAMBAK)

ülser Genellikle mide yada onikiparmak bağırsağında *ortaya çıkan* yara (İNKILAP)

c) Zaman – varlık (soyut ürün)

Rönesans ... Orta Çağdan sonra *ortaya çıkan* bilim ve sanat akımı (DAMLA)

bıdat 2. Hz. Muhammed zamanından sonra *ortaya çıkan* değişik yargılar, ilkeler (ZAMBAK)

ç) Tarz – varlık (ürün/ nesne) ilişkilendirmesi

enerji Maddede var olan ve ısı, ışık biçiminde *ortaya çıkan* güç (BİLGİ)

badire Birdenbire *ortaya çıkan* tehlikeli durum (TDK)

3.12. çıkar-

Varlıkların özellikle ses ile ilişkili olarak tanımlamalarında kendini göstermektedir. Ses (ürün) çıkarma eylemini yapan varlık (kılıcı), aynı zamanda kaynak rolünü de üstlenmektedir.

zurna is. Keskin bir ses *çıkaran* nefesli çalgı. (TDK)

ağustos böceği is. Yazın kesik ve sürekli ses *çıkaran* bir böcek. (TDK)

hindi Özel bir ses *çıkaran* kümes hayvanlarının büyüğü. (ALTIN)

çkar- sözcüğünün şu farklı kullanımlarını da görmek mümkündür:

yağcı 1. yağ *çıkaran* ya da satan (kimse). (ARKADAŞ)

gazeteci 1. Gazete *çıkaran* kimse. (BİLGİ)

3.13. çıkarıl-

Genel olarak bir varlığın belirli işlemlerden geçirilmesiyle elde edilmiş ürünleri karşılayan sözcüklerin tanımlamalarında gördüğümüz *çkarıl-* fiili, varlık (ürün/ nesne) ↔ kaynak ilişkilendirmelerinde görev almaktadır.

a) Varlık (sonuç/ürün) – kaynak ilişkilendirmesi

ocak 3. Maden ya da taş *çıkartılan* yer. (BİLGİ)

tuzla deniz ya da göl sularından tuz *çıkartılan* yer. (ARKADAŞ)

b) Kaynak – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

nikotin Tütünden *çıkartılan* alkaloid (ZAMBAK)

tereyağı Sütten *çıkartılan* yağ (TDK)

3.14. davran-

Kavramlar arasındaki ilişkiyi sağlama yönünden *davran-* fiilini, tarz – kılcı ilişkilendirmesinde görmekteyiz.

densiz Yakışsız ve saygısızca *davranan* (kimse). (TDK)

görmemiş birdenbire ulaştığı iyi duruma uyamayan, görgüsüzce *davranan* (kimse) (ARKADAŞ)

manyak 2) Gülünç, garip, şaşırtıcı *davranan* (kimse). (BİLGİ)

3.15. elde edil-

İmal edilmiş varlıkları karşılayan sözcüklerin tanımlarında sıkça gördüğümüz *elde et-* fiilinin sözlüklerde ürün ile bu ürünün kaynağı veya tarz ile ürün arasındaki ilişkilendirmeleri sağlamakta kullanıldığı belirlenmiştir:

a) Kaynak – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

tereyağı sütten *elde edilen* yağ (ARKADAŞ)

morfin Afyondan *elde edilen* ve uyuşturucu özelliği olan bir madde. (TDK)

penisilin Peynir küfünden *elde edilen* antibiyotik. (DAMLA)

b) Tarz – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

sünger 3. Yapay olarak *elde edilen* temizlik veya dolgu gereci. (TDK)

kulak dolgunluğu ...iştirerek *elde edilen* bilgi (ARKADAŞ)

pirinç 2. Bakıra çinko katılarak *elde edilen* sarı renkte bir alaşım. (ZAMBAK)

c) Varlık (sonuç/ürün) – kaynak ilişkilendirmesi

Bu şekildeki ilişkilendirmeleri içeren tanımların söz dizimsel yapısında kaynak'ın bir parçası, ürün bildiren sözcükten önce gelmektedir.

mazı Kozalağından yağ *elde edilen* bir bitki. (ALTIN)

şeker pancarı ... kökünden şeker *elde edilen* bitki. (İNKILAP)

3.16. gel-

Özellikle sayı bildiren sözlük maddelerinin tanımlamalarında kendini gösteren *gel-* fiili öncelik - sonralık ilişkilendirmesini sağlamaktadır. Ayrıca makam, rütbe bildiren sözcüklerin tanımlamalarında da görülmektedir.

yetmiş 1. Altmış dokuzdan sonra *gelen* sayı (İNKILAP)

küsur . Tam sayıdan sonra *gelen* kesirli sayı (TDK)

müsteşar 2. Bakandan ya da elçiden sonra *gelen* görevli (İNKILAP)

ilçe Yönetim bakımından vilayetten sonra *gelen* bölüm (ZAMBAK)

3.17. getiril-

Varlıkların belirli bir işlem sonrası durumlarını karşılayan bazı sözlük maddelerinin tanımlarında *getiril-* fiili kullanılmıştır. Bu tanımlarda sonuç/ürün – varlık (etkilenen) ilişkilendirmesi yapılmıştır:

un 1. Öğütülüp toz durumuna *getirilmiş* tahıl ve başka maddeler (İNKILAP)

macun 1. Hamur kıvamına *getirilmiş* madde (TDK)

ağda ... yapışkan bir macun durumuna *getirilen* pekmez ya da limonlu şeker eriyiği (ARKADAŞ)

3.18. görül-

Daha çok belirli yerlerde kendini gösteren bazı varlıkların, durumların tanımlamalarında kullanıldığı tespit edilmiştir. Mekan ve varlık ilişkilendirmesine şu örnekleri verebiliriz:

verem Daha çok akciğerlerde *görülen* ateşli ve bulaşıcı bir hastalık (TDK)

lumbago Bel bölgesinde *görülen* bir tür kas ağrısı (DAMLA)

yıldız 1. Gökyüzünde *görülen* ışıklı gökcisimlerinden her biri (BİLGİ)

3.19. göster-

Sözlüklerde belirli bir iş/konu ve bunu gerçekleştiren veya bununla görevli araç/alet arasında yapılan ilişkilendirmelerde kendini gösterebilmektedir:

tarife 1. Fiyat veya zaman *gösteren* çizelge. (ZAMBAK)

ben (I) 1. Tekil birinci kişiyi *gösteren* kelime. (TDK)

saat 4. Vakit *gösteren* aygıt. (İNKILAP)

iki Birden sonra gelen sayı ve bu sayıyı *gösteren* rakam (BİLGİ)

eğik çizgi Matematikte bölme işlemini *gösteren* işaret. (TDK)

3.20. hareket et-

Genel olarak tarz ve kılıcı ilişkilendirmelerine dayanan tanımlamalarda görülen birleşik fiildir:

piyade Yaya olarak *hareket eden* asker. (DAMLA)

kruvazör- ... hızlı *hareket eden* savaş gemisi (ALTIN)

at Satrançta L şeklinde *hareket eden* taş (ZAMBAK)

3.21. hazırlan-

Amaç - varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesine dayanan bazı tanımlamalarda *hazırlan-* eylemi kullanılmıştır. Sözcüğün bu kullanımlarıyla ilgili şu örnekleri verebiliriz.

salça 1. Yemeklere katılmak için *hazırlanmış* domates yada biber ezmesi. (İNKILAP)

kopya 4. Yazılı sınavda gizlice bakmak için *hazırlanmış* kâğıt. (TDK)

kumanya Yolculuk için *hazırlanan* yiyecek, azık (DAMLA)

3.22. içine al-

İçine al- birleşik fiili “kapsamak” anlamında parça ↔ bütün yapısındaki tanımlarda görülebilmektedir:

ilkbahar Kuzey yarım kürede mart, nisan ve mayıs aylarını *içine alan* mevsim, bahar (TDK)

Balkanlar Yugoslavya, Makedonya, Arnavutluk, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Trakya'yı *içine alan* bölge (DAMLA)

zambakgiller birçeneklilerden, çiğdem, lale, soğan, pırasa, zambak gibi bitkileri *içine alan* topluluk (ARKADAŞ)

3.23. işlet-

İncelediğimiz sözlüklerde *işlet-* fiili, genel olarak belirli bir mekanı, kazanç sağlamak amacıyla çalıştıran kişiler tanımlanırken karşımıza çıkmaktadır. Mekan – kılıcı ilişkilendirmesi ilgili şu örnekleri verebiliriz:

hancı Han *işleten* kimse (İNKILAP)

fırıncı Fırın *işleten* kimse (ARKADAŞ)

armatör gemi *işleten* kimse (DAMLA)

3.24. konul-

Daha çok mekan sözlük maddelerinin tanımlamalarında başvurulan *konul-* fiili belirli bir mekanla ilişki olan varlıkların tanımlamalarında da görülmüştür.

a) Varlık (konumlanan) – mekan ilişkilendirmesi

odunluk 1. Odun *konulan* yer. (BİLGİ)

kapı 5. (Tavлада) pulların *konulduğu* yer. (İNKILAP)

b) Mekan – varlık (konumlanan) ilişkilendirmesi

komodin Yatağın yanı başına *konulan*, üstü düz, küçük dolap (İNKILAP)

yalak 2. Su akan yerlerin altına *konulan* delikli taş tekne (DAMLA)

3.25. kullanıl-

Araç/alet kavramları ile bunların kullanım amacı ve kullanım alanı arasında ilişkilendirmeyi sağlamak için başvurulan bir sözcük olarak tanımlarda yer aldığı tespit edilmiştir.

a) Amaç – varlık (araç/alet) ilişkilendirmesi

üvendre Çift hayvanlarını yürütmek için *kullanılan* ucu çivili değnek. (İNKILAP)

vantilatör kapalı bir yerin havasını tazelemek ya da o yeri serinletmek için *kullanılan* aygıt (ARKADAŞ)

mandal 2. Çamaşırı ipe tutturmak için *kullanılan* yaylı kısıkaç (TDK)

b) İş/konu – varlık (araç/alet) ilişkilendirmesi

çekçi Çivi çakmak gibi işlerde *kullanılan* alet. (BİLGİ)

tekne 1. Çeşitli işlerde *kullanılan*, ... uzun, derince ve geniş kap. (DAMLA)

balta Ağaç kesmek, yarmak, yontmak gibi işlerde *kullanılan* saplı araç (TDK)

3.26. kurul-

Daha çok topluluk, kurum, düzen, eşya sözlük maddelerinin tanımlamalarında kendini göstermektedir.

a) Amaç – varlık (sonuç/ürün)

şebeke 3. Kötü niyetlerle *kurulan* gizli topluluk (ZAMBAK)

kooperatif 1. Ortaklarının ihtiyaçlarını uygun şartlarda elde etmelerini sağlama amacıyla *kurulan* ortaklık (TDK)

b) Mekan – varlık (konumlanan)

tak Şenliklerde yer yer caddelerde *kurulan* süslü kemer (BİLGİ)

iskele Yapıların dış tarafına *kurulan* ... döşeme (ALTIN)

3.27. meydana gel-

“Gerçekleşmek ve vücut bulmak” anlamlarında özellikle şu üç ilişkiye dayanan tanımlamalarda kullanıldığı tespit edilmiştir.

a) Mekan(/durum/zaman) - varlık (ürün/nesne) ilişkilendirmesi

menenjit Beyin zarı ve omurilikte *meydana gelen* tehlikeli bir hastalık (ALTIN)

kramp Kaslarda *meydana gelen* ağrılı kasılma (BİLGİ)

delta Akarsu ağızlarında *meydana gelen* adacık, çatal ağız. (DAMLA)

b) Parça - bütün ilişkilendirmesi

pota (II) ... yatay çember ile ağdan *meydana gelen* düzenek. (ZAMBAK)

tespih İpliğe geçirilmiş belli sayıdaki ufak tanelerden *meydana gelen* halka (DAMLA)

şap Alüminyum ve potasyum sülfattan *meydana gelen* bir cisim. (BİLGİ)

tabur 1. Dört bölükten *meydana gelen* asker birliği (ALTIN)

c) Sebep - varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

yar Akarsuların aşındırmasıyla *meydana gelen* uçurum. (BİLGİ)

astım Akciğerlerdeki bronşların daralması ile *meydana gelen* bir hastalık (ALTIN)

tırmık 1. Tırnakla *meydana gelen* çizik, yırtık. (TDK)

3.28. meydana getir-

İncelenen sözlüklerde *meydana getir-* birleşik fiili, parça ↔ bütün ilişkilerinde kullanılmıştır.

a) Bütün – parça ilişkilendirmesi

takım 4. Askerlikte bölüğü *meydana getiren* birliklerden her biri. (BİLGİ)

omur Omurgayı *meydana getiren* kemiklerden her biri (DAMLA)

bakla 1. Bir zinciri *meydana getiren* halkalardan her biri (ZAMBAK)

b) Parça - bütün ilişkilendirmesi

parti i. 1) Ortak inanışlar içinde olanların *meydana getirdiği* siyasi topluluk. (BİLGİ)

batarya is. 3. Birkaç pilin *meydana getirdiği* takım (DAMLA)

3.29. ol-, olma-

Tanımlamalarda sıklıkla kullanılan *ol-* ve *olma-* fiillerinin özellikle iki anlamsal ilişkide kendini gösterdiği tespit edilmiştir:

a) Sınıf- üye ilişkilendirmesi

Musevi Hz. Musa'nın dininden *olan* kimse. (TDK)

prens Hükümdar ailesinden *olan* erkeklere verilen unvan. (ZAMBAK)

çete Ordu birliklerinden *olmayan* silahlı birlik (BİLGİ)

b) Özellik/parça – sahiplenici ilişkilendirmesi

hayvan 1. Duyu ve devinim yeteneği *olan* canlı yaratık. (ARKADAŞ)

çapaçul 1. Kılığı veya eşyası düzgün ve temiz *olmayan* kimse, pasaklı. (ZAMBAK)

zeytinlik Zeytin ağaçları *olan* yer. (ZAMBAK)

köçek 2. Ağır başlı davranışları *olmayan* kimse. (DAMLA)

3.30. var ol-

Bir varlık ve bu varlığın içinde bulunduğu ortam arasında ilişkilendirmeyi sağlamak için kullanıldığı belirlenmiştir. Mekan/durum/zaman – varlık ilişkilendirmesine şu örnekleri verebiliriz:

gönül 1. Yürekte *var olan* duygu kaynağı. (DAMLA)

enerji Maddede *var olan* güç. (BİLGİ)

görgü 2. Toplumda *var olan* saygı kuralları. (ALTIN)

3.31. oluş-

Tanımlamalarda daha çok parça – bütün ve sebep-sonuç/ürün anlamsal ilişkiler içerisinde görev yaptığı belirlenen *oluş-* fiilini mekan/durum/zaman – varlık (ürün/ nesne) ilişkilendirmesinde de görebiliriz.

a) Mekan /durum/zaman - varlık (ürün/ nesne) ilişkilendirmesi

pus 2. Soğuk şeylerin yüzeyinde *oluşan* buğu (İNKILAP)

çil 1. Yüzde *oluşan* kahverengi benekler. (ZAMBAK)

b) Parça- bütün ilişkilendirmesi

termosifon Sıcak su elde edilen bir kazan ve içindeki borulardan *oluşmuş* araç. (TDK)

çiftenağra Birbirine bağlı küçük iki dümbelekten *oluşan* çalgı (AR-KADAŞ)

aygıt Birçok parçadan *oluşmuş* araç (DAMLA)

c) Sebep - varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

pembe 1. Beyaz ve kırmızının karışmasından *oluşan* açık renk. (ZAMBAK)

kum 1. Taş ve kayaların, doğal etkenlerle parçalanarak ufalanmasından *oluşan*, deniz kıyısı ve dere yatağı gibi yerlerde çok bulunan, ufak, sert tanecikler. (TDK)

nükleer enerji Atom çekirdeğinin bölünmesinden *oluşan* enerji. (İNKILAP)

3.32. oluştur-

Tanımlamalarda sıkça kullanılan *oluştur-* fiili, bütün ↔ parça ve sebep ↔ sonuç ilişkilendirmelerinde görev almaktadır.

a) Bütün – parça ilişkilendirmesi

bakla Zinciri *oluşturan* her bir taneye verilen isim (ALTIN)

engebe Yeryüzünü *oluşturan* ova, yayla, dağ, çukur gibi yer biçimlerinin tümü (İNKILAP)

b) Parça – bütün ilişkilendirmesi

tamlama Bir adın başka bir ad, zamir veya sıfatla birlikte *oluşturduğu* kelime grubu (ZAMBAK)

aile 1. Karı, koca ve çocukların *oluşturduğu*, toplum içindeki en küçük birlik (ARKADAŞ)

c) Sebep – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

mazı (I) 2. Hayvansal ve bitkisel asalakların bitkilerde *oluşturduğu* ur (TDK)

zifir Siyah dumanın, tütün dumanının *oluşturduğu* koyu, kara kir (ALTIN)

ç) Varlık (sonuç/ürün) – sebep ilişkilendirmesi

kızıl 3. ...deride kırmızı renkli lekeler *oluşturan* hastalık (DAMLA)

etkime Başka bir şeyde belli bir değişiklik *oluşturan* iş (İNKILAP)

3.33. otur-

Sözlüklerde mesken, yerleşim alanlarının ve bir yerlerle ilişkili varlıkların (insanların) tanımlamalarında görülebilmektedir.

a) Kılıcı – mekan ilişkilendirmesi

garnizon Bir yeri savunan askeri birliğin *oturduğu* yer. (ALTIN)

dergâh Eskiden dervişlerin *oturduğu* yer. (BİLGİ)

ev 1. Ailenin *oturduğu* yer. (ZAMBAK)

b) Mekan – kılıcı

yurttaş Aynı yurttta *oturan* kimse (İNKILAP)

Rum Müslüman ülkelerinde *oturan* Yunan asıllı kimse (ARKADAŞ)

3.34. pişiril-

Yemek sözlük maddelerinin tanımlamalarında gördüğümüz *pişiril-* fiili şu anlamsal ilişkilerde kendini gösterir.

a) Mekan – varlık (nesne/işlenen) ilişkilendirmesi

közleme Kömür ateşi üzerinde *pişirilen* külbastı, hamur işi gibi şeyler (ZAMBAK)

külbastı Izgarada *pişirilen* kemiksiz et (DAMLA)

b) Parça - varlık (sonuç/bütün) ilişkilendirmesi

yahni Yağda kavrulmuş soğan ve salça ile *pişirilen*, kuru sebzeli veya sade et yemeği (BİLGİ)

salma 3. Pirinçle *pişirilen* yemek (İNKILAP)

c) Varlık (sonuç/ürün) – mekan ilişkilendirmesi

ocak 4) Kahvehane vb. yerlerde çay, kahve vb. *pişirilen* yer (BİLGİ)

mutfak Yemek *pişirilen* yer (TDK)

ç) Varlık (sonuç/ürün) – varlık (araç/alet) ilişkilendirmesi

tencere İçinde yemek *pişirilen* madenî kap (ZAMBAK)

güveç İçinde yemek *pişirilen* kap (ARKADAŞ)

3.35. sağla-

Tanımlamalarda “bir işin gerçekleşmesini temin etmek” ve “bir şey elde etmek” anlamlarında kavramsal ilişkilerde kullanıldığı görülmüştür.

a) İş/konu – varlık (araç/alet) ilişkilendirmesi

belgegeçertelefon hatları yardımıyla aktarılmasını *sağlayan* araç (ALTIN)

karbüratörsilindirlere gerekli yakıt ve hava karışımının girmesini *sağlayan* araç. (DAMLA)

telefon Uzaktan konuşmayı *sağlayan* aygıt. (BİLGİ)

b) Varlık (sonuç/ürün) – kılıcı ilişkilendirmesi

çiftçi Toprağı ekerek geçimini *sağlayan* kimse (ALTIN)

aracı 2. Üretici ile tüketici arasında alım satım dolayısıyla bağlantı kuran ve bundan kazanç *sağlayan* kimse (ZAMBAK)

3.36. saklan-

Varlık (konumlanan) - mekan ilişkilendirmesinde dikkat çeken fiillerden biri de *saklan-* fiilidir. “Varlıkları kimi olumsuzluklardan uzak tutmak amacıyla bir yere yerleştirilmek” anlamında kullanıldığı görülmüştür.

kömürlük Kömür *saklanan* yer. (BİLGİ)

ambar 1 genellikle tahıl *saklanan* yer. (ARKADAŞ)

kan bankası Gereğinde kullanılmak üzere, sağlıklı kimselerden alınan kanların *saklandığı* yer. (İNKILAP)

3.37. sat-

Bir değer karşılığında bir malı (ürünü) alıcıyla buluşturan (kılıcı) mesleklerin tanımlamalarında sıkça görülmüştür.

aktar 1. Attar, güzel koku ve yağlar *satan* kimse. (ZAMBAK)

zerzevatçı Zerzevat *satan* kimse, sebze. (İNKILAP)

kavaf Hazır ayakkabı *satan* kimse. (ALTIN)

3.38. satıl-

satıl- fiili sözlüklerde daha çok iş yerlerinin tanımlarında ticari varlık (ürün) – mekan ilişkilendirmesine dayalı dizimlerde kullanıldığı tespit edilmiştir:

bitpazarı Kullanılmış eski eşya *satılan* yer. (İNKILAP)

benzinlik is. Akaryakıt *satılan* yer... (TDK)

gişe ... gereken biletin *satıldığı* yer. (ARKADAŞ)

3.39. sür-

Sür- fiili, zaman dilimi, dönem tanımlamalarında süre – zaman ilişkilendirmesini sağlama amacıyla kullanılmaktadır.

yaz i. Yılın haziranın yirmi birinde başlayıp eylülün yirmi üçüne kadar *süren* sıcak mevsim (BİLGİ)

sabah 2. Öğleye kadar *süren* gün bölümü. (ALTIN)

Orta Çağ Batı Roma İmparatorluğunun çöküşünden (467), 1453'e

kadar *süren* çağ (DAMLA)

ekim 2. Yılın otuz bir gün *süren* onuncu ayı (İNKILAP)

3.40. taşı-

Tanımlamalarda daha çok “bir özelliği veya bir unsuru üzerinde bulundurmamak, bunlara sahip olmak” anlamlarında kullanılan *taşı-* fiilinin, taşıt ve meslek sözlük maddelerinde “bir varlığı bir yere götürmek” anlamında ilişkilendirmeyi sağlamada görev aldığı belirlenmiştir.

a) Varlık (özellik/parça) – sahiplenici ilişkilendirmesi

vezir 1 ...paşa sanını *taşıyan* kimselere verilen ad. (ARKADAŞ)

millet 2. Benzer özellikler *taşıyan* topluluk (İNKILAP)

zeytin yüksek besin değeri *taşıyan* yağlı meyvesi (BİLGİ)

b) Varlık (ürün/nesne) – kılıcı ilişkilendirmesi

kamyonet Yük *taşıyan* küçük kamyon. (TDK)

tatar ...eskiden mektup *taşıyan* postacı. (ZAMBAK)

3.41. uğraş-

Meslek ve meslek erbabı ile ilgili sözlük maddelerinde karşımıza çıkan bir fiildir.

filozof Felsefe ile *uğraşan* kimse (ZAMBAK)

Türkoloji Türk dili, tarihi ve yazını ile *uğraşan* bilim dalı (TDK)

lala Şehzadelerin özel öğretimi ile *uğraşan* kişi (ALTIN)

3.42. veril-

Bazı sözlük maddelerinde, dili kullananları esas alınarak, tanımlama yapıldığını görmekteyiz. *Veril-* fiili dil dışı gerçeklikle dil gerçekliğini bir araya getiren bir dizimin oluşmasını sağlamaktadır.

orkide Güzel çiçekleri olan bitkilere *verilen* genel ad (ALTIN)

lonca Eskiden esnafların kurduğu birliklere *verilen* ad (BİLGİ)

firavun 1. İlk Çağ Mısır hükümdarlarına *verilen* unvan (DAMLA)

3.43. yap-

Kavramlar arası ilişkilendirmede sıkça kullanılan fiillerden birisi de yap-

fiilidir. Tanımlarda genel olarak, kılıcı ile iş, ürün/çıktı arasında ilişkilendirme görevi üstlenmektedir.

a) Varlık (sonuç/ürün) – kılıcı ilişkilendirmesi

haritacı harita *yapan* kimse (ARKADAŞ)

kundakçı 1. Tüfek kundakları *yapan* kimse. (ZAMBAK)

saraç 2. Deri, muşamba gibi gereçlerden bavul, çanta vb. *yapan* kimse. (TDK)

b) İş/konu – kılıcı ilişkilendirmesi

gangster Yasa dışı işler *yapan* çete üyesi (İNKILAP)

masör Masaj *yapan* erkek (ZAMBAK)

c) Kılıcı – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

taksim 3. ...çalgıcının ... *yaptığı* müzik (TDK)

atkuyruğu 2. Genç kızların *yaptığı* bir saç şekli. (ZAMBAK)

bal Arıların *yaptığı* tatlı madde (BİLGİ)

ç) Kılıcı – iş/konu ilişkilendirmesi

soygunculuk Soyguncunun *yaptığı* iş. (İNKILAP)

sema 2. Mevlevi dervişlerinin *yaptığı* ayin. (DAMLA)

savaş 2. Silâhlı kuvvetlerin *yaptığı* vuruşma (ALTIN)

3.44. görev yap-

yap- eylemi yanında *görev yap-* yapısı da kavramlar arası ilişkilendirmede dikkat çekmektedir. Tanımlarda mekan ve kılıcı kavramları arasında ilişkilendirmeye dayanan dizimlerde kullanılabilir.

a) Kılıcı - mekan ilişkilendirmesi

konsolosluk 2. Konsolosun görevini *yaptığı* yer. (İNKILAP)

posta 2) ...kuruluşun *görev yaptığı* yer. (ALTIN)

b) Mekan - kılıcı ilişkilendirmesi

subay Orduda *görev yapan*.... rütbeli asker (DAMLA)

gardiyen Cezaevlerinde *görev yapan* kişi. (ALTIN)

levent 1. Osmanlı donanmasında ve kıyılarında *görev yapan* asker sınıfı. (TDK)

3.45. *yapıl-*

İncelediğimiz sözlüklerde sıklıkla kullanılan *yapıl-* eylemi, farklı anlamsal ilişkilerde kendini göstermektedir. On bir farklı anlamsal ilişki içerisinde, *yapıl-* fiilinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

a) amaç – iş/konu ilişkilendirmesi

hücum 3. Sayı kazanmak amacıyla *yapılan* hamle. (ZAMBAK)

vaftiz ...Hristiyanlaştırmak amacıyla *yapılan* kutsal işlem. (TDK)

büyük İnsanüstü güçlerin yardımı sağlanarak istenen amaçları elde etmek umudu ile *yapılan* birtakım gülünç ve boş çalışmalar. (BİLGİ)

b) amaç – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

protez 1. Eksik bir organın yerini tutmak, bir organın sakatlığını örtmek amacıyla *yapılan* yapma organ veya parça. (ZAMBAK)

set 1. Toprağın kayıp akmasını ya da suyun yayılmasını önlemek amacıyla *yapılan* kalın duvar. (ARKADAŞ)

c) Varlık (araç/alet) – iş/konu ilişkilendirmesi

yamaç paraşütü 2. Bu paraşüt ile *yapılan* spor (TDK)

salvo Genellikle topla *yapılan* yaylım ateş. (TDK)

kukla 1. Bağlı iplerin ucuna yada parmak uçlarına takılan bebeklerle *yapılan* oyun. (İNKILAP)

ç) Varlık (araç/alet) – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

patırtı 1. Ayakla *yapılan* gürültü. (ZAMBAK)

piko Bazı örtülerin veya çamaşırların kenarına makineyle *yapılan* bir tür süs (TDK)

oya ... iğne, mekik, tığ ile *yapılan* ince dantel. (DAMLA)

d) İş/konu – mekan ilişkilendirmesi

rafineri Arıtma *yapılan* yer. (ALTIN)

poligon 1. Ateşli silahlarla atış *yapılan* yer. (DAMLA)

dizgi evi Dizgi işlerinin *yapıldığı* yer (İNKILAP)

e) Mekan – iş/konu ilişkilendirmesi

sörf is... denizde *yapılan* bir tür spor (TDK)

penaltı ... Ceza alanı içinde *yapılan* ceza vuruşu (İNKILAP)

polka 1) Polonya'da *yapılan* bir çeşit dans. (ALTIN)

f) Mekan – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

silme 2. Duvar ve tavan gibi yerlerde *yapılan* kabartma kenar. (ZAMBAK)

dalgakıran ... denizde *yapılan* uzun set. (BİLGİ)

piko Makinede *yapılan* bir tür dikiş. (DAMLA)

g) Parça- bütün ilişkilendirmesi

salata Taze, çiğ sebzelerden *yapılan* ... yardımcı yemek (DAMLA)

sisis Kıyılmış ve baharat katılmış etle *yapılan* bir tür sucuk. (TDK)

fırça 1. Kıl veya kıla benzer tellerden *yapılma* alet (ZAMBAK)

ğ) Tarz – iş/konu ilişkilendirmesi

kapkaç Kapıp kaçmak yoluyla *yapılan* bir çeşit hırsızlık (ZAMBAK)

halter 2. Bu aracı kurala uygun olarak kaldırma yoluyla *yapılan* spor (İNKILAP)

künde Güreşte ayak bağı tarzıyla *yapılan* bir stil. (BİLGİ)

h) Tarz – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

taksim 3. ...çalgıcının içinden geldiği biçimde *yaptığı* müzik (TDK)

tavukgöğsü Tavuğun didilmiş göğüs etinin sütle pişirilmesiyle *yapılan* muhallebi (İNKILAP)

akide Şekerin kaynatılarak katılması yoluyla *yapılan...* şeker. (TDK)

ı) Kılıcı – iş/konu ilişkilendirmesi

güreş İki kişiyle *yapılan* pehlivanlık sporu. (DAMLA)

3.46. yara-

Genellikle iş/konu ile bunlar için kullanılan araç/alet arasındaki ilişkilendirmede kullanıldığı tespit edilmiştir:

baskül Büyük ağırlıkları tartmaya *yarayan* terazi. (ALTIN)

satır Et kesmeye, kemik kırmaya *yarayan* ağır ve enli bıçak (ARKA-DAŞ)

basınçölçer Basıncı ölçmeye *yarayan* alet. (BİLGİ)

3.47. yaşa-

Sözlüklerde bir mekanla özdeşleşmiş varlıkların tanımlarında kendini gösteren *yaşa-* fiiline, özellikle hayvan ve topluluk ile ilgili sözlük maddelerinin tanımlamalarında başvurulduğu tespit edilmiştir.

a) Mekan – işleyici /yapıcı ilişkilendirmesi

Yörük Toroslarda *yaşayan* göçebe Türk oymağı. (ZAMBAK)

su aygırı Afrika ırmakları boyunca *yaşayan*, çok iri yapılı ve geniş ağızlı memeli hayvan. (TDK)

vatandaş Bir vatanda *yaşayanların* her biri (BİLGİ)

b) Tarz – kılıcı ilişkilendirmesi

pire Kan emerek *yaşayan*, küçük, asalak böcek türü (DAMLA)

bekâr 2) Evli olup ailesinden ayrı *yaşayan* kimse (ALTIN)

3.48. yer al-

Tanımlamalarda mekan/durum/zaman ve varlık ilişkilendirmesini sağlayan kullanımlarına rastlanmıştır.

ney Müziğimizde *yer alan*, ... bir nefesli çalgı. (DAMLA)

Aslan ... Yengeç ve Başak burçları arasında *yer alan* burcun adı (AR-KADAŞ)

salı Haftanın, pazartesi ile çarşamba arasında *yer alan*, üçüncü günü (İNKILAP)

3.49. yetiş-

Genel olarak bitki sözlük maddelerinin tanımlarında, tanımlanan varlığın mekan yönünden farklılığını gösterirken başvurulan bir eylem olduğu görülmüştür. Mekan – ürün ilişkilendirmesine şu örnekleri verebiliriz:

zencefil Hindistan'da ve Malezya'da *yetişen* bir bitki. (ALTIN)

sumak Sıcak bölgelerde *yetişen* bir ağaç. (ZAMBAK)

söğüt Sulak yerlerde *yetişen*, birçok türleri olan bir ağaç (DAMLA)

3.50. yetiştiril-

Sözlüklerde genel olarak hayvan ve bitkilerin tanımlarında şu ilişkilendirmelerde görev almaktadır.

a) Mekan – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

bakla 1. Yurdumuzun her yerinde *yetiştirilen*, yeşil kabuklu ve taneli bitki (TDK)

kuşkonmaz 1. Saksılarda *yetiştirilen* uzun saplı incecik yapraklı yeşil bir bitki (ALTIN)

b) Amaç – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

pamuk 1. Lif ve yağ elde etmek amacıyla *yetiştirilen* bir sıcak bölge bitkisi (DAMLA)

damızlık Yalnız iyi döl almak için *yetiştirilen* yüksek kaliteli hayvan ya da bitki (ARKADAŞ)

c) Varlık (sonuç/ürün) – mekan ilişkilendirmesi

bahçe 1. Sebze *yetiştirilen* yer, bostan. 2. Çiçek ve ağaç *yetiştirilen* yer. (TDK)

medrese 1. (Eskiden) Din ve hukuk adamı *yetiştirilen* okul (İNKILAP)

3.51. yol aç-

Sözlüklerde daha çok olumsuz durumlar, hastalıklar tanımlanırken karşımıza çıkan *yol aç-* fiili, sebep ↔ sonuç kavramları arasındaki ilişkilendirmelerde görülür.

a) Varlık (sonuç/ürün) – sebep (/kılıcı) ilişkilendirmesi

yangın 1. Herhangi bir yerde zarara *yol açan* büyük ateş (İNKILAP)

kolibasil Hastalıklara *yol açabilen* çomak biçiminde bir cins bakterisi (İNKILAP)

dizanteri Bağırsakta yaralara *yol açan* ateşli, bulaşıcı salgın hastalık. (BİLGİ)

b) Sebep (/kılıcı) – varlık (sonuç/ürün) ilişkilendirmesi

çalkantı 5. Kargaşa ve bunalımın *yol açtığı* düzensiz durum (ZAMBAK)

kanser ... kötü urların *yol açtığı* hastalık (TDK)

3.52. yönet-

Bir işin veya mekanın belirlenmiş yasalara ve kurallara göre işlenmesini, yönlendirilmesini sağlamak anlamında tanımlamalarda kullanılmıştır.

a) İş/konu – kılıcı ilişkilendirmesi

defterdar Bir ilin para işlerini *yöneten* yüksek görevli (TDK)

hakem 2. Spor müsabakalarını *yöneten* kimse (ALTIN)

b) Mekan – kılıcı ilişkilendirmesi

başhekim Bir hastaneyi *yöneten* hekim (BİLGİ)

imparator Bir imparatorluğu *yöneten* kimse (İNKILAP)

Dört sözlükte, mekan yönünden geniş olan ve mürettebatı bulunan deniz ve hava taşıtlarının tanımlamalarında da *yönet-* fiili tercih edilmiştir.

kaptan 1. Gemileri *yöneten*, gemi komutanı (BİLGİ)

astronot Uzay gemisini *yöneten* ve uzayda araştırmalar yapan kimse (TDK)

pilot Uçağı *yöneten* kimse (ZAMBAK)

4. Sonuç

Öğrenmenin her aşamasında, karşılaşılan yeni varlıkların, yeni kavramların zihinselleştirilmesi, hazır bulunuşluğumuz nispetinde gerçekleşmektedir. Yeni sözcükler, kavramlar da zihinde daha önce edindiğimiz sözcük ve kavramlarla ilişkilendirilerek öğrenilmekte ve öğretilmektedir. Sözlük maddelerinin tanımlamalarında tanımlanan kavramla ilişkili olarak yararlanılan başka kavram veya kavramların kullanıcılar tarafından bilinirliğinin yüksek olması gerekmektedir. Aynı zamanda tanımlamalarda kavramlar arası ilişkilendirmenin de sağlıklı bir şekilde kurulmasına da dikkat edilmelidir.

Kavramsal ilişkilendirmeye yarayan sözcüklerin belirlenmesiyle sözlük hazırlayıcılarının arasında bir sözcüğü tanımlamadaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya çıkarılabilmektedir. Bunun yanında aynı kavram alanı içerisine giren sözcüklerin tanımlama benzerlikleri ve farklılıkları tespit edilebilmekte ve sözlük içinde tanımlamaların standartlaştırılabilmesine katkı sağlanabilmektedir. Bu bilgiler ışığında sözlük yazarlarına gerek tanımlama yöntemi açısından gerekse sözcük seçimi açısından tanımlamada yardımcı olabilmektedir.

İncelediğimiz sözlüklerin tanımlamalarında sözlük yazarlarının kavramlar arası ilişkilendirmede görev alan sözcükleri seçimlerinde benzerlikler görülmüştür. Aynı şekilde bir kavram alanı içerisine giren sözcüklerin tanımlamalarında, kurulan ilişkilerde de genel olarak bir uyum tespit edilmiştir. Kavramın dil dışı gerçekliğinin ve sözlük yazarının sözlükteki iç tutarlılık hassasiyetinin böyle bir sonucu doğurduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Aksan, Doğan. (1999). *Anlambilim*. Ankara:Engin Yayınevi.
- Benekçi, Şerif. (2010). **İlköğretim Türkçe Sözlük**. İstanbul:Damla Yayınevi.
- Günay, Doğan, (2007). *Sözcükbilime Giriş*. İstanbul: Multilingual.
- Hartmann, R.R.K. ve James, Gregory. (1998). *Dictionary of Lexicography*. London: Routledge.
- Kavas, Yakup ve Ses, Hatice. (2010). *İlköğretim Türkçe Sözlük*. İstanbul: Zambak Yayınları.
- Kuşçu, Hüseyin. (2011). **İlköğretim Türkçe Sözlük**. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- İlköğretim Türkçe Sözlük**. (2009). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Özön, Mustafa Nihat. (2008). *İlköğretim İçin Çağdaş Türkçe Sözlük*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Püsküllüoğlu, Ali. (2010). *İlköğretim Türkçe Sözlük*. Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *İlköğretim Okulları İçin Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay. 11. Baskı.

A Study On The Words That Provide The Relationships Between The Concepts In The Definitions (Verbals)

(Extended Abstract)

The dictionary definition of the word consists of a name of the class and words describing the features that differ from other members in this class. At every stage of learning, new entities are conceptualized through concepts/entities which have already been known. Dictionary makers should define unfamiliar words with familiar ones, considering words and concepts which users have already known. Furthermore in definitions, the relationship

should established between concepts properly and consistently.

In this study, we examined how the relationship was established between concepts while defining the lexical items and which verbals were used for establishing these relations in the dictionaries. Linking words that establishing the relationship between concepts can reveal the similarities and differences between the dictionaries on defining the lexemes.

So a corpus that consists of seven dictionaries' definitions was made. In these corpus verbals that provide the relationships between the concepts were determined. Fifty two verbals that called linking words were detected based on their frequency in dictionaries' definitions. Titles were made for these verbals and beneath these titles, these linking words were analyzed considering semantic roles, illustrated.

According to the result of research findings dictionaries have similarities on selecting the linking words. And it was seen a consistency on establishing the relationship between the concepts that were denoted words located in the same semantic fields.